

Nomlarni Tadqiq Qilishda Turli Yondashuvlar

Bozorova Rufina Sharopovna¹

Anatatsiya: Mazkur maqolada nomlarni tadqiqot qilish yo'lidagi turli yondashuvlar, Yevropa olimlarining bu boradagi fikrlari o'z aksini topgan. Shuningdek nomlarning nima ekanligi, ularning nimani anglatishi va bizning so'z boyligimizda qanday ma'noga ega ekanligi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ko'pgina tadqiqotchilarning nomlarga bergan ta'riflari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Onomastika, etimologiya, appelyatsiya, identifikatsiya, tadqiqot, appellativ, ekvivalent, Elba, Altenburg.

Nomlarni o'rganish har doim yangiliklar mavjud bo'lgan keng sohadir. Avvalo, bu joylar, odamlar, oilalar, hayvonlar, tog'lar, kompaniyalar, yo'llar, yulduzlar, tabiat hodisalari yoki binolar, ya'ni nomga ega bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi. Onomastika deb ham ataladigan nom tadqiqotlari, shuningdek, suv havzalari nomlari, xususan daryo nomlarining kichik toifalari bo'yicha tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Dastavval ismlarning nima ekanligi, ularning nimani anglatishi va bizning so'z boyligimizda qanday ma'noga ega ekanligi haqida to'xtalib o'tish lozim. Ism aynan nima? Ism va so'z qanday farqlanadi? Ism aynan nimani anglatadi? Bir nechta onomastika tadqiqotchilari tomonidan "nomlar" uchun ta'riflar mavjud.

Damaris Nyubling nomlarga quyidagicha ta'rif beradi: "Har qanday narsa ma'lum nom bilan ataladi". (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 17-bet). U nom uchun hech qanday shart yoki mezonni belgilamaydi, lekin hamma narsaning nomi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Biroq ismlar boshqa so'z turlaridan farqli o'laroq, ko'pincha qoidadan chetga chiqadi va alohida o'rin egallaydi. (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 12-b.). Boshqa narsalar qatorida u ismlar hayot davomida ko'p miqdorda qo'lga kiritilgan yagona "nutq qismi" ekanligini va ismlar lug'atini shakllantirish barqaror davom etayotganini sanab o'tadi. (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 12-b.). Shu jihati bilan nomlar boshqa so'z turlaridan farq qiladi. Biroq, bu yagona farq emas. Ismlar leksik ma'noga ega emas. Biroq, ismlar ma'no ko'chirishning yana biror shakli-etimologik ma'noga ega.

Etimologiya - bu so'zning kelib chiqishi, tarixi va uning ma'nosidir. Etimologiya shuningdek, talaffuzning so'zlari va bog'langan morfemalarining kelib chiqishi, asosiy ma'nosi va rivojlanishi, shuningdek ularning boshqa talaffuzlardagi bir xil kelib chiqishi so'zlari bilan aloqasi haqidagi fandir. (Rödel und Glyuk 2016:189-b.). Ismning boshqa so'zlarga, ayniqsa appellativlarga munosabati ham muhim jihat bo'lishi mumkin. "Etimologik yo'naltirilgan onomastika o'zining tadqiqot maqsadini nomlarning lingvistik xususiyatlarini, ismlarning tarixi va qiyosiy tahlilini tahlil qilishda ko'radi. "Ismlar semantikasi" deganda apellyatsiyaga qisqartirilgan ekvivalent nomlarning "asl", etimologik tekshiriladigan ma'nosi tushuniladi, bu esa nomlar maydoni va apellyatsiya maydonining teng maqomiga olib keladi". Ismlar apellyatsiyalardan kelib chiqishi mumkin. Bu munosabatda ular bir-biriga qarama-qarshi turishadi, ismlar apellyatsiyaga qarab paydo bo'lishi mumkin. "Bizning mulohazalarimizda biz bugungi kunda bizga ko'rinadigan to'g'ri ismlar oxir-oqibat apellyatsiyalar yoki boshqa biror bir asosiy shaklga qaytishi mumkinligi haqidagi xulosadan boshlashimiz mumkin" (Leys 1966: 26-bet). Biroq, etimologik jihatdan apellyatsiya ham berilishi mumkin. Misol uchun, Becker familiyasi Bäckerdan yoki eski qal'a qishlog'idan Altenburg joy nomidan kelib chiqishi mumkin (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 13-b.). Demak, ismlar nafaqat apellyatsiyadan kelib chiqadi, balki ular bilan birga asl ma'no ham olib boradi. Damaris Nübling ham ismlarning lug'atda yo'qligi va imloga mos kelmasligini ta'kidlaydi. Nomlar maxsus so'zlardir. Buning bir qancha sabablari bor: Bir tomondan, o'ziga xos ismlar fenotipik jihatdan ko'pincha appellativlarga (umumiy belgilanishlarga) o'xshash bo'ladi, ular ham asosan ulardan diaxronik tarzda rivojlanadi, lekin o'z vazifasini baham ko'rmaydi: To'g'ri nomlar semantik potentsialga ega bo'lmagan sof murojaat vositasidir". (Helmbrecht, Nübling und Schlücker 2017:5-bet).

Ismlar bajarishi kerak bo'lgan vazifa haqida gap ketganda, Damaris Nübling hamma narsani aniq belgilaydi: Ism ma'lum bir ob'ektga murojaat qilishi kerak (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 17-b.). Ismlar narsalarni aniqlashga yordam berish uchun mo'ljallangan. Ular ko'chami, oilami, joyi, daryomi, hayvonmi, yulduzmi yoki mashinami, har qanday narsaning nomi bo'lishi mumkin va har qanday narsani uning nomi bilan aniqlash mumkin. Bu narsalar yoki odamlarning tavsifini soddalashtirish va osonlashtirish demakdir. Bu, odatda, odamlar, hayvonlar yoki hatto joylar kabi biz tez-tez gapiriladigan narsalar. Inson o'zi uchun muhim bo'lgan barcha narsalarni va tirik mavjudotlarni tasvirlaydi. (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 18-bet). Biz uchun o'rganilmagan samoviy jismlardan ko'ra, farzandlarimizga ism qo'yish muhimroqdir. Ya'ni, narsalarni nomlashda ustuvorliklar dolzarblikka ega. Ob'ektlar yoki tirik mavjudotlar borki, biz ularni to'g'ri aniqlashimiz biz uchun muhimroqdir. Shu bilan birga, Damaris Nübling identifikatsiya qilish individuallashtirishga teng emasligini ham ta'kidlaydi. "Hech bo'lmaganda, ism aniqlaydi, bu uning asosiy vazifasi. Agar u individuallashtirsa, u ob'ektni ham eksport qiladi, uni tomoshabinning ko'rish maydoniga ko'proq o'tkazadi." (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 20-bet). Xuddi shu tarzda, Ernst Hasak ismning xususiyatlarini belgilaydi: "Bundan kelib chiqadiki, ism nafaqat bir

¹ Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

shaxsga tegishli bo'lishi mumkin (va bir necha marta sodir bo'lgan ob'ektlarga emas), balki u bir nechta shaxsga emas, balki faqat bitta shaxsga murojaat qilishi mumkin" (Hansack 2004: 57-b.).

Ob'yektdan alohida narsa yasash qobiliyati nomga bog'liq. Ob'yektni boshqalardan nomi bilan farqlash mumkin.

"Bu farqni bir nechta misollar yordamida tasvirlash mumkin: Avtomobil yoki uning egasini darhol uning davlat raqami orqali aniqlash mumkin: millionlab mashinadan bittasi belgilangan, lekin u bilan individuallashtirilmagan. Bu faqat politsiya xodimi uni Vilgelmin yoki Ervin deb ataganda sodir bo'ladi". (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 20-bet). Demak, nomlar nafaqat asosiy identifikatsiya vazifasini bajaradi, balki ular qisman individuallashtirishi ham mumkin. Shuni ham hisobga olish kerakki, aniqlaydigan hamma narsa avtomatik ravishda nom emas. Avtomobil raqami faqat harflar va raqamlardan iborat bo'lishi mumkin (bu mono mos yozuvlar).

Asosan, Fridhelm Debus Damaris Nübling ta'rifiga qo'shiladi. Biroq, uning uchun ismning asl ma'nosi ham hal qiluvchi rol o'ynaydi: "Ismlar orientatsiya, aniqlash uchun xizmat qiladi. Ular mustaqil ravishda nomlangan narsaning tavsiflarini almashtiradi, individuallashtiruvchi funktsiyaga ega, tegishli nomlar, nomina propria (lotincha "ism" - so'zning belgilanishi va proprius, "o'z, shaxs") (Debus 2012: 11-bet). Bunda Debus nomina propria va nomina appellativaga o'tadi: "Nomina propria, albatta, nomina appellativa (< nom, nom, belgi, so'z' va appellativus, belgilashga xizmat qiluvchi) so'zlaridan paydo bo'lgan. Odam "yerdan yaratilgan yoki oddiygina "odam" degan ma'noni anglatadi" (Debus 2012: 12-bet). Debusning fikriga ko'ra, ismlar nafaqat identifikatsiya qilish uchun ishlatiladi, balki so'zning asl ma'nosiga ishora qiluvchi ma'lum ma'nolarni ham o'z ichiga oladi. Bu shaxsiy ismlar ham, boshqa ismlar ham bo'lishi mumkin. Shuningdek, u Elba nomiga misol keltiradi: "Hind-yevropa rang so'zidan kelib chiqqan Elba nomi *albh-"oq" va "yorqin suv" yoki umuman "daryo" ma'nosi bilan qadimgi Yevropa suv so'zlari guruhiga kiradi. Shunday qilib, biz shartli ravishda "ismning ma'nosi" haqida gapirganda, biz so'zning asl ma'nosini nazarda tutamiz, bu nom etimologiya bilan bog'liq." (Debus 2012: 12-13 betlar).

Turli xil mavjudotlar, narsalar yoki shaharlar, shuningdek, suv havzalari nomlari bilan, ko'pincha bizga ma'lum bo'lmasa ham, ma'lum (asl) ma'no mavjud. Shunday qilib, vaqt o'tishi bilan ismning haqiqiy maqsadi unutilishi mumkin. Leyptsig shahrining nomi ohak daraxtlari o'sadigan joy bo'lganligi bilan bog'liq. Bu nom endi aniqlanmagan. Bugungi kunda Leyptsig nomini eshitgan har bir kishi o'zini iqtisodiy va madaniy xususiyatlar orqali aniqlaydigan shahar haqida o'ylaydi (Debus 2012: 13-bet). Debusning ta'kidlashicha, Leyptsig shahar nomi qaysi shaharni nazarda tutayotganini aniq ko'rsatib turibdi, identifikatsiya shu nuqtada aniq. Biroq, so'zning asl ma'nosini endi tanib bo'lmaydi. Demak, ismlar ma'no tashuvchisidir. Ammo bu ma'no shunchalik qadimgi yoki juda uzoqqa bo'lishi mumkinki, u endi biz uchun aniq emas. Elba misolida bo'lgani kabi, ism qadimgi Yevropadan kelib chiqishi mumkin, haqiqiy va asl ma'no endi biz uchun tanib bo'lmaydi. Shunga qaramay, bu nom aynan mana shu yagona daryo ekanligini bilish uchun yetarli. Xuddi Leyptsig shahar nomi misolida bo'lgani kabi.

Ismlar haqida gap ketganda, tarjima qilishning chegaralari bor. Biroq, bu nomlarga taalluqli emas: "Ismlar tarjima qilib bo'lmaydigan, hatto shaffof ham hisoblanadi. Kirish qismida aytib o'tilganidek, Helmut Kol hech qachon ingliz tiliga aylanmaydi.

Biroq, Nübling tillararo allonimiya deb ataladigan tushuncha borligini ta'riflaydi: "Bu turli tillarda (yoki dialektlarda) turlicha eshitiladigan yoki yoziladigan bitta va bir xil nom haqidadir" (Nübling, Fahlbusch va Heuser 2015: 42-bet). Turli tillarda ismlar farq qilishi mumkin. Biz Avstriyaning poytaxti Venani zamonaviy yuqori nemis tilida shunday deymiz, nemis xalqi esa Vien deb atashadi. Identifikatsiya qiluvchi ism boshqacha talaffuz qilinishi mumkin. Bundan tashqari, ism o'nlab yillar yoki asrlar davomida o'zgarishi mumkin. Masalan, joy nomlari hukmron tillar va lahjalar (Koloniya < Köln) tufayli asrlar davomida o'zgarishi mumkin.

Bundan tashqari, Nübling, agar asl nomlash motivlari mavjud bo'lmasa ham, nom mavjud bo'lishi mumkinligini tushuntiradi:

So'zlarning kelib chiqishiga ko'ra, eski flektiv sonlarning bo'laklari ham berilishi mumkin. Damaris Nübling o'zining kirish qismida quyidagi misollarni keltiradi: "Niedernhausen < pastki uylarga (eski daf ko'pligi uyga), Altenburg < (to) eski qal'aga, hatto asrlar davomida mavjud bo'lmagan flektiv shakllar, masalan, Röttenbach < ahd. ze demo rotin (< qizarmoq) bahe 'to the qizil Bax' (qadimgi adj. case umlaut bu yerda saqlangan). Shuning uchun ismlar nafaqat eski leksikani, balki eski grammatikani ham o'z ichiga oladi." (Nübling, Fahlbusch und Heuser 2015: 52-bet).

Demak, nomlar, xususan, joy, ko'cha, dala va suv havzalari nomlari hamisha qadimgi tillarning qismlarini, leksika va grammatikasini yetkazadi. Fridxelm Debus tarixdagi va hozirgi zamondagi nomlarning ma'nosini umumlashtiradi: "Ismlarning ko'pligi tarixda va bugungi kunda bir necha jihatdan muhim rol o'ynaydi. Joy nomlariga kelsak, eng erta tasdiqlangan vakillar (ayniqsa, suv havzalarining nomlari) bo'lib, ular diqqat bilan tahlil qilingan barcha tarixiy dalillar bilan birgalikda madaniy-tarixiy ma'lumotlarni o'ziga xos tasavvur qilish imkonini beradi." (Debus 2012: 23-bet).

Demak, hamma narsa birlashadi: Ismlar so'zning asl ma'nosini aniqlashi mumkin, uning qismlari hozirgi so'zda hali ham mavjud bo'lishi mumkin. Ular ko'p asrlik bo'lishi, shuningdek qadimgi ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Agar joylar, tog'lar yoki suv havzalari kabi doimiy narsalar shunday nomlarga ega bo'lsa, bu nom ming yillar davom etishi mumkin. Bugun biz oldingi ma'nosi va bog'liq grammatikasi endi bizga tanish bo'lmagan yoki aniq tushunarli bo'lmagan nomlarga duch kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. D.Nübling, F.Fahlbusch, R.Heuser 2012. Namen. Eine Einführung in die Onomastik. Narr Studienbücher, 2012.
2. Debus 2004 — Debus F. Funktionen literarischer Namen. Sprachreport, 2004.
3. Glück, 2016 — Glück, H. Metzler Lexikon Sprache / H.Glück, M.Rödel. Stuttgart: J.B.Metzler Verlag GmbH, 2016.
4. J. Helmbrecht, D.Nübling, B. Schlücker. Eigennamenkomposita im Deutschen. Universität Leipzig, 2017.
5. Karen Steinbach. Gewässernamen und Genus. Untersuchung des Genus bei Flussnamen. 2018.
6. Duden — Duden Online-Wörterbuch [Electronic resource]. Available at: <https://www.duden.de/woerterbuch> (accessed 20.01.2019) [in German].
7. Bozorova R.Sh. Suv bilan bog'liq joy nomlarining lisoniy qatamlari tahlili. Results of national scientific research. O'zbekiston. 14.06.2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:IjCSPb-OGe4C.
8. Bozorova R.Sh. “Сув” сўзи билан боғлиқ фразеологик бирликларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги таҳлили. Central asian research journal for interdisciplinary studies (carjis). Қозоғистон. Volume 2 | ISSUE 1 | 2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:UeHWp8X0CEIC.
9. Bozorova R.Sh. Some approaches to translation. (2022).
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:2osOgNQ5qMEC.
10. Bozorova R.Sh. Expression of Historical and Language Memory of the French People in Archaic Phraseology.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:9yKSN-GCB0IC.
11. Bozorova R.Sh. Interpretation of poetonims in the novel by Johann Wolfgang Goethe “the sufferings of young Werther”.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:u5HHmVD_uO8C.
12. Bozorova R.Sh. Гидропозетонимларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги фразеологик бирликларда акс этиши. 2022/11/23.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=4b1KV4AAAAAJ&citation_for_view=4b1KV4AAAAAJ:Y0pCki6q_DkC.
13. Hayotova D.Z (2021).National-cultural linguoculturological features of the concept of heimat (homeland) in german and uzbek languages. http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/939
14. Hayotova D.Z (2022).Linguculturological Interpretation and Study of the Concept "Vatan (Homeland)" in German and Uzbek Languages
15. Hayotova D. National-cultural linguoculturological features of the concept of heimat (homeland) in german and uzbek languages //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – т. 1. – №. 1.